

PRILOG ISTRAŽIVANJU STAROHRVATSKE SAKRALNE ARHITEKTURE NA PRIMORSKIM PADINAMA VELEBITA I VELIKE KAPELE (I. dio)

Uzduž obronaka primorske padine Velebita i Velike Kapele nalazi se velik broj poznatih, ali još više nepoznatih, neotkrivenih, manjih i većih, pučkih i gradskih sakralnih-votivnih objekata različite veličine i značenja: crkava i samostana, kapela i kapelica, hospicija-konačišta, crkvina, oltarića, zanimljivih mirila i počivala, po predaji svetih mjesta, pećina i čudotvornih vreća, tzv. grčkih bunara, grobova-groblja, cimitera, istaknutih stijena i svetih brda, koji su posvećeni Djevici Mariji — Majci Božjoj, Isusu Kristu, Spasitelju i svecima, zaštitnicima apostolima, koji su na neki način svojim životom i djelima od davnine vezani za određeni kraj i ljude, za njihov način privređivanja: stočarstvo, zemljoradnju, pomorstvo, posebno za njihovo zdravlje, napredak njihovih obitelji, sela, grada i šireg zavičaja. Svi ovi objekti dobrim dijelom imaju pogansko-kršćansku osnovu, kršćanstva koje u ovom kraju počinje zasigurno s IV stoljećem i kontinuirano traje sve do danas. Uz ove kršćanske objekte i sveta mjesta postoje i oni drugi, koji dobrim dijelom sigurno pripadaju ostacima starih poganskih vjerovanja, prvenstveno religija Grčke i Rima. Ali ima i takvih koji svoje podrijetlo vuku još od starijih pretpovijesnih vremena. Neki objekti sačuvali su nazive¹ u obliku toponomastičkih i onomastičkih ostataka, drugi kao običaje, a treći kao arheološke ostatke, koje dijelom možemo pripisati prvim poznatim prastanovnicima ovih naših krajeva, starim Mediterancima, prvim Indoevropljanima, Predilirima i Ilirima, Japodima i Liburnima, zatim Romanima, kasnije Morlacima, zapravo većim dijelom romaniziranim starosjediocima, od kraja VI st. Slavenima i od početka VII st. starim Hrvatima. Svi ti narodi živjeli su u ovim krajevima i nikada nisu u cijelosti nestali, već su se uvijek jednim manjim dijelom zadržali i asimilirali s doseljenicima, izmijenivši s njima navike, vjerovanja, običaje i način života.²

¹ Nazivi planinskih predjela i osamljenih glavica, koji vuku svoje podrijetlo iz daleke prošlosti: Panos, Panik, Pandore, Planikovac, Grabova, Tudorova, Vidova, Vidovac, Oltar, Oltari, Vilinji, Ilijina vrata, itd.

² Da je to tako, dovoljno je usporediti arheološku i etnološku građu koja izlazi u SR Hrvatskoj, SR Srbiji i SR BiH i pronaći mnoge primjere sinkretizma između poganstva i kršćanstva, a koji su nam zanimljivi u ovim našim planinskim predjelima, odnosno koji su vezan za specifičan način gospodarenja i života.

Ovi današnji naši krajevi u svom većem dijelu danas predstavljaju golet, ali u prošlosti sve je to zasigurno bilo drugačije; sigurno je bilo više plodne zemlje, a od mora do vrha planine prostirale su se velike šume.

Na početku XVI st. uslijed turske opasnosti čitavo je starosjedilačko stanovništvo iselilo u sigurnije krajeve, pa je time prekinuta sva usmena predaja, a nestalo je i mnogo arhivskog materijala i drugih spomenika. Sve su to razlozi zbog kojih nam je teško govoriti o prošlosti toga kraja. Uz sve to i arheološka istraživanja na ovome području nisu redovita i sustavna, već se sve svodi manje-više na slučajne nalaze i rekognosciranja područja koje ima skoro 200 km dužine. Ova istraživanja najvećim dijelom izvodi samostalno Gradski muzej u Senju, na žalost bez financijske pomoći nadležnih organa Republike pa i onih drugih koji iz tog kraja i dalje vuku materijalnu korist. U tim terenskim istraživanjima određena se pažnja posvećuje postojećim, a još više onim nestalim sakralnim objektima (bez obzira na njihovu veličinu), koji su nam arhitektonski i kulturno zanimljiviji i koji na svim tim mjestima imaju svoj vjerski kontinuitet. Ovi objekti zanimljivi su i zato što većim dijelom pripadaju vremenu starohrvatskoga pučkog graditeljstva.

Ovaj prilog ima isključivo izvještajnu vrijednost. Ovdje nisu obuhvaćeni ni svi objekti s terena, nego tek jedan njihov manji dio, možda jedva jedna desetina. Preostali spomenici bit će naknadno objavljeni u Senjskom zborniku, kako budu tekla buduća istraživanja i prikupljanje dokumentacije s obzirom na planinski dio terena, nepristupačnost i nenaseljenost planinskog područja.

1. CRKVA Sv. (. . . .). NA JEZERIMA — SJ. VELEBIT

Istočno od Zavižana a na sredini tzv. Primorskih i Krasanskih jezera, na prirodnoj uzvisini, koja dominira okolnim krajolikom i brojnim sada napuštenim planinskim stanovima, nalazi se mjesto koje predaja naziva »Crikvina«.³ Zapravo, ovdje se nalaze ostaci jednog među najzanimljivijim sakralnim objektima Velebita. Crkva je orijentirana u pravcu istoka, s ulazom od zapadne strane. Ovdje se radi o većoj građevini, koja je izgrađena u tehničkoj suhozida. U tlocrtu crkva je pačetvorina s polukružnom apsidom a njene vanjske dimenzije iznose: 10,40 x 5,80 (odnosno 6,80).

S desne strane ulaznih vrata, koja su posve uz lijevi zid, crkva je u jednoj kasnijoj fazi vjerojatno proširena, tako da se dobila mala prostorija gdje je mogao biti postavljen drugi oltar, ili je to mjesto bilo određeno za neke druge potrebe. U polukružnom dijelu apside graditelji su, iskorištavajući samu prirodu, od stijene izradili stepenice, a isto tako, malo više, i oltar. S desne strane oltara, u suhozidu je izrađena mala niša, kao spremište za sveto vino, ulje, itd.

S obzirom na konfiguraciju terena i same klimatske prilike crkva je većim dijelom sa sjeveroistočne strane ukopana u teren. U nekoliko navrata pokušali smo je arheološki istražiti kako bismo eventualno došli do nekih starih nalaza, možda kakvog natpisa, novčića ili drugog predmeta, ali u svojim nastojanjima bili smo spriječeni vremenskim nepogodama. Debljina postojećih zidina, izrađenih od teških kamenih ploča, iznosi 0,70—1,00 m. Sudeći prema postojećem stanju, visina prvobitnih zidova prelazila je 2 m, što

³ A. Glavičić: Izvještaj III. ekskurzije u sjeverni i srednji Velebit, Senjski zbornik III 1967, str. 281.

je bilo posve dovoljno da se uz nadzidnice i dvoslivni krov dobije potrebna visina za slobodno stajanje vjernika i obavljanje samoga obreda. Kao i drugi objekti po Velebitu, crkva je imala krov na dvije vode i bila pokrivena šimlom.

Ovdje se ponovno nameće pitanje: kojem je svecu bila posvećena ova planinska crkva i u kojem je vremenu sagrađena, da li od Krasnara ili Primoraca?

Isto je tako zanimljivo pitanje kada je ova crkva napuštena za liturgiju. S obzirom na to da se na većem dijelu Jezera nalazi zemlja i košaniče stanovnika Krasna, smatram da su tu crkvu oni podigli i da je mogla biti posvećena sv. Marku, manje vjerojatno sv. Mariji ili sv. Anti, čije se crkve i danas nalaze u Krasnom polju.

Na postavljeno pitanje kada je ova crkva sagrađena teško je odgovoriti. Vjerojatno je to bilo u ranom srednjem vijeku, a napuštena je za vrijeme turskih provala, kada je stanovništvo zbog opasnosti odselilo iz ovih krajeva. Da je ova crkva sagrađena u XVIII st., u vrijeme kada ovaj kraj naseljavaju Bunjevci iz Podgorja, vjerojatno bi se kroz predaju sačuvalo nešto više podataka o njoj ili bi se barem sačuvalo ime sveca kojem je bila posvećena.

2. CRKVA SV. (...). U DUNDOVIĆ-PADEŽU — SR. VELEBIT

Na sredini Dundović-Padeža, istočno od Mirova, a na razmeđu sjevernog i srednjeg Velebita,⁴ nalazi se malo uzvišenje (kota 1240), gdje smo 1980. pronašli ostatke stare suhozidine. Neki Podgorci misle da bi to mogli biti ostaci stare planinske crkve, za koju nitko ne zna kada je sagrađena i kojem je svecu bila posvećena. Naš vodič i vrijedan suradnik muzeja Dane Vukušić misli da je crkva mogla biti posvećena sv. Nikoli ili sv. Jeleni, svecima kojima su posvećene crkve sagrađene pokraj mora. Suhozidina je u tlocrtu pravokutne osnove, izgrađena na malom prirodnom uzvišenju — Glavici, orijentirana točno zapad—istok. Kao ostali planinski objekti, crkva je izgrađena u tehnici suhozida, ali je dijelom ukopana u teren. Vanjske dimenzije crkvice iznose: 7,50 x 5 m, širina ulaza iznosi oko 1 m a debljina zidova također 1 m. S istočne strane suhozid iznutra završava polukružno, a izvana četvrtasto. Dakle, vjerojatno se radi o apsidi. Prema tome, dokaz da se ovdje radi o crkvi, jest osamljenost na sredini Padeža, njena orijentacija, polukružni oblik apsida, dosta nesigurno sjećanje Podgoraca te sam običaj da se stanovi, planinske nastambe i kuće u pravilu nikada ne podižu na nekoj glavici, već uvijek na položitijim, zaštićenim stranama i okrenuti zapadu. S obzirom na veći broj stanovništva koje je živjelo na području Jablanca, Jezera, Stinice, Starigrada, Živih Bunara i Podova, morale su postojati na sjevernom Velebitu jedna ili dvije planinske crkve. Prema ovim istraživanjima jedna na području Mirova, a druga u predjelu Dundović-Padeža, odnosno za župu Jablanac.

⁴ Prvu obavijest da se na području Dundović-Padeža nalaze ostaci stare crkve dao nam je Stevo Stokić iz Senja. Istodobno nam je dao na znanje da se na jednom obližnjem kamenu nalazi neki stari natpis. Pregledavajući teren, nismo našli taj natpis, ali smo na južnoj strani Padeža, na jednom kamenu pokraj starih nestalih nastambi, stanova Podgoraca, pronašli uklesan oveći znak križa.

Ovaj običaj podizanja crkava na spomenuti način, utvrdili smo na području Karlobaga, Starigrada Paklenice, Selina itd.⁵

3. CRKVA Sv. MARIJE (?) NA MIROVU U SR. VELEBITU

Nekako na sredini Mirova, ali više pod cestom, uz staru vlaklu Marije Terezije, oko 200 m sjeverno od uzvišenja Cardak, nalazi se mala napuštena ograda — travnjak zvan od davnine »Crikvina«.⁶ Ovo je navodno mjesto gdje je, sudeći prema svemu, nekada morala stajati mala planinska crkvice, koja je poput mnogih drugih drvenih objekata po Velebitu propala. Isto tako ne znamo, a stari se Podgorci ne sjećaju, kojemu je svecu bila posvećena ova crkvice. Možda nam u tome može pomoći sam toponim »Mirovo«, i prema tome sjećanje na crkvicu sv. Marije od Mirova, čija se svečanost održavala 22. srpnja. Inače je prostor koji nazivamo »Crikvina« bio ograđen nekakvom ogradom, vjerojatno suhozidom, a teren je na jednom mjestu ulegnut, što je možda ostatak prvobitne drvene crkve, koja je bila malo ukopana u teren, ali je njen drveni dio odavna nestao.

Budući da o većem dijelu planinskih crkava nemamo nigdje pisanih dokumenata, osim o sv. Ivanu u Gori (i. Velebit), potrebno je da se ovo mjesto arheološki istraži. Inače, poznato nam je da su u ovaj dio Velebita tijekom ljeta (VII i VIII mjesec) iz primorskih strana za ispašom i ljetinom dolazili stari Iliri (Ortoplini i Becosi), kasnije Romani, pa Morlaci i stari Hrvati. Ovdje negdje oni su imali svoje stanove i torove, ali tim objektima još nismo otkrili položaj. Na Mirovu, kao jednom od većih planinskih sezonskih staništa, moralo je biti podignuto jedno svetište, pa su nam sada to zanimljiviji stihovi narodne stare nabožne pjesme, sačuvane u Bosni i Hercegovini,⁷ koja glasi:

»Ognjem pali Ognjena Marija,
Gromom goni svetitelj Ilija,
Mirom miri Mirovna Marija.«

Svečanost proštenja Mirovne Marije održavala se svake godine 22. srpnja ili 4. kolovoza, ovisno o tome da li su slavili pravoslavni ili katolici. Prema svim podacima pretpostavljam da se od ove Mirovne Marije sačuvalo sjećanje na današnje Mirovo i crkvu koja je postojala u dotursko vrijeme.

⁵ Prema pričanju starih Podgoraca, prije II svjetskog rata i njihov župnik znao je s narodom seliti ljeti u planinu. Tu je on imao svoj (»popov«) stan i nešto zemlje. Župnik je u određene dane, posebno na blagdane sv. Petra, sv. Ivana, sv. Marije služio »mašu«. Ako u naselju nije bilo crkve, onda je služio misu na otvorenom prostoru, gdje bi se improvizirao oltar. Ovo mi je potvrdio sam jablanački župnik g. Drago Babić, kojemu se na ovim i drugim informacijama zahvaljujem.

⁶ »Crikvina« je naziv za dio zemljišta na Mirovu, koji se tako zove od davnine. Ovaj naziv sigurno je sjećanje na neku crkvu izrađenu od drvenih oblica koja se nalazila na ovoj lokaciji i koja je s vremenom nestala. Kada je bila sagrađena ova crkva, teško je odgovoriti, ali je sigurno da je u vrijeme turskih ratova nestala. Naime da je ova crkvice bila sagrađena u 17. ili 18. st., kada ovaj pusti kraj naseljavaju Bunjevci, sigurno da bi se sačuvalo nešto više o samoj crkvi pa vjerojatno i ime sveca kojemu je crkva bila posvećena. Ili možda se ovdje ipak radi o dijelu zemljišta koje je nekada pripadalo jablanačkoj ili stiničkoj crkvi, što mi je manje vjerojatno.

⁷ Rade Rakita: Narodna vjerovanja u predjelu Janjeva, GZ Muzeja BiH sv. XXVI Sarajevo 1971, strana 59.

4. CRKVA Sv. JELENE CESARICE NA MLINIŠTU — SR. VELEBIT

Na sredini plodnog i zelenog Mliništa, pokraj puta, nalazi se mala planinska crkvice posvećena sv. Jeleni Cesarici. Današnja crkva sagrađena je oko 1900. troškom jednog od imućnijih Mandekića. O tome svjedoči i natpis postavljen s lijeve strane vrata. Za razliku od ostalih starijih crkvice uz upotrebu žbuke. Orijentacija je crkve istok — zapad. Njene vanjske mjere iznose u tlocrtu 4,00 x 3,10 m, a visina od poda do pod krov oko 2,30 m. Krov je crkve na dvije vode, a sa donje je strane bačvasti svod, izrađen od betona. Iznad vrata veličine 185 x 0,80 m — uređen je mali okrugli otvor koji je ukras, ali više služi za ventilaciju i da kroz njega prolazi svjetlost. Malo poviše, iznad krova, mala je preslica sa zvonom koje već odavna ne zvoni, jer u Mlinište gotovo više nitko i ne dolazi, osim ljeti, dvoje-troje staraca da sakupe malo sijena i uberu malo krumpira u ograd. Zbog toga i zuba vremena ova je crkvice sama po sebi počela propadati. Nekada kada je ovdje dolazilo ljeti do 500 muškaraca, žena i djece, i kada je sve bilo živo i sve se obrađivalo, crkvice nije stajala zapuštena, naprotiv, bila je ukrašena slikama i planinskim cvijećem kako dolikuje Majci Cesarici. Danas je sve пусто, oltar posve prazan i na njemu par starih svijećnjaka te propala od vlage i prašine oltarna slika reprodukcija sv. Jelene Cesarice.

Budući da se na Mliništu od starine nalazi veći broj ljetnih stanova i dosta plodne orače zemlje, sigurno je da je prije ove današnje crkve postojala neka druga mnogo starija, koja je uslijed trošnosti, kao suhozidina ili drvena građevina, odavna nestala. Da je to bilo tako, svjedoči uz današnju crkvu svećenikov (»popov«) stan, veća zidana ruševina podignuta negdje u XIX st., ali isto tako sjećanje Podgoraca da su nekada svećenici Raba (zapravo rabski biskup) ovdje na Mliništu imali jedan, a možda i nekoliko mlinova koje je pokretala voda s obližnjeg, danas posve malog, presahlog vrela na krajnjem istočnom dijelu Mliništa (cisterna).⁹ Ovdje je interesantno spomenuti da je ova crkva posvećena sv. Jeleni Cesarici, a taj kraj (Mirova—Sinokosa, Jurčić-doci, Vrata) spada pod crkvu sv. Ivana, župa G. Prizna. Možda je to neko sjećanje kada je ovaj dio Velebita spadao pod ilirsko pleme Becosa sa sjedištem u današnjem Karlobagu. Stare župne crkve sv. Jelene utvrđene su Starigradu Donjem (kod Senja), Cesarici kod Karlobaga i uvali sv. Jelena kod Senja. Da je područje Prizne, dakle i ovi planinski

⁸ Pregledavajući ostatke velebitskih starih crkava i crkvice, utvrdio sam da su one u najvećem dijelu bile izgrađene od kamena, katkada malo obrađena na jednoj plohi, lijepo složena u tehničkom suhozidu. U nekim predjelima, gdje je bilo dovoljno crnogorice, stanovi pa i crkve i kapelice, bili su izgrađeni od drvenih greda — balvana. Ti drveni objekti, koje sam još gledao u posljednjim ostacima 1965—1968, lakše su se podizali i bili su trajniji kao građevina, ali su zato više bili izloženi propadanju. I zato se njihovi tragovi teško mogu utvrditi, osobito ako tradicija nije sigurna i precizna. Veći dio ovih malih crkava—kapelica po Velebitu i V. Kapeli koje su sagrađene u XX st., najčešće je bio sagrađen od kamena s upotrebom žbuke, tako da su svi ti objekti više-manje odoljeli vremenu i dan danas postoje na terenu.

⁹ Sam naziv »Mlinište« sigurno je nastao od nekih starih mlinova koji su se ovdje nekada nalazili i koji su u određeno doba godine (više u zimi) mogli mljeti žito, ječam i druge žitarice s kojima su se hranili stanovnici Podgorja. Kada su na Mliništu sagrađeni prvi mlinovi, teško je za sada određeno odgovoriti. Kada smo obilazili Mliništa 1965. i 1967, onda je ovdje još bilo dosta starih Podgoraca koji su ovdje ljeti dolazili i koji su nam kazivali da su to bili mlinovi crkveni (»popovski«) a njihovo mjesto su nam pokazivali na krajnjem južnom dijelu Mliništa, a to je predio uz neko maleno korito povremena potoka koji je bio jači u vrijeme otapanja snijega ili poslije kiša. Ostaci tog vrela, koje je nekada bilo jače i obilnije s vodom, a danas jedva da napuni obližnju cisternu, nalaze se malo istočnije u gornjem dijelu Mliništa, bliže Premužićevoj stazi i putu koji vodi u Radlovac.

predjeli Mliništa—Sinokosa, bilo kontinuirano naseljeno od pretpovijesti, potvrđuju nam arheološki nalazi i neki stari toponimi: Oltar, Bovan, Mirilo, Turski grob (tumulus), bunar Marama, ostaci mjesta »mlinovi« itd.

5. CRKVA Sv. ROKA NA RADLOVCU — SR. VELEBIT

Više na zapadnoj strani doline planinskog predjela Radlovac, nalazi se mala crkvice posvećena sv. Roku, starom zaštitniku ljudi i stoke, kojega su velebitski stočari slavili 16. kolovoza. Crkvice je zidana, malih dimenzija, u tlocrtu vanjske veličine 6 x 4 m (?) i orijentirana istok—zapad. Krov crkvice je na dvije vode i pokriven šimlom. Nad ulaznim vratima podignuta je odmah mala preslica sa zvonom koje već odavna ne zvoni jer i u Radlovac više ne dolaze Podgorci. Nisam siguran, ali mi se čini da je današnja crkvice sv. Roka podignuta na mjestu jedne starije i da je u vezi s nekom epidemijom koja je harala Podgorjem sredinom XIX st.

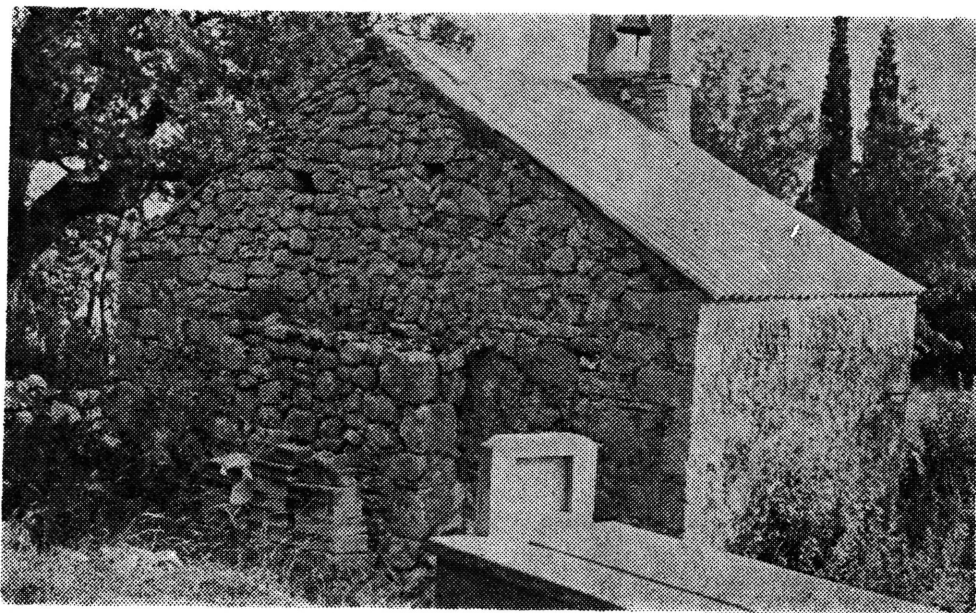
Na sjevernim padinama Budima (sj. Velebit, zapadno od Zavižana) u blizini Modrić-doca i stare staze koja vodi prema moru u Balinsku dragu — Vidovac, ima mjesto koje se danas naziva »Greblje«, a gdje je oko 1850. pokopan veći broj Podgoraca — članova obitelji Modrić i Vukušić, koji su ljeti umrli u planini za vrijeme epidemije kuge pa su tu i pokapani jer se nisu mogli nositi dolje u groblje u D. Starigradu. U blizini ovih grobova stari su Podgorci oko 1894. započeli graditi u suhozidu malu crkvicu u čast sv. Roka, koji je prema vjerovanju podgorski narod izbavio kuge. Crkva nije nikada završena, ali se njeni tragovi još raspoznaju uz put u mladoj borovoj šumi, koja se u odsutnosti čovjeka ovdje osobito razvila i pokrila velika prostranstva nekadašnjih goleti.¹⁰

6. KAPELICA Sv. IVANA NEDALEKO DONJE PRIZNE

Sjeverozapadno od luke i mjesta Donja Prizna, nedaleko Velike Drage, uz kuću Mandekić Nikole Martina (Lomivrat kbr. 127), pokraj mora, nalazi se mala kapelica posvećena sv. Ivanu. Tradicija navodi da se ovdje pod kapelicom uz more nalazi neki sveti kamen u kojemu da se raspoznaje otisak ljudske noge, odnosno »stope sv. Ivana«, koji je došao lačom do ovoga mjesta s otoka Paga. Na mjestu gdje je sv. Ivan stao na kopno da je ostala otisnuta stopa. Čini mi se da je ovdje sačuvana jedna stara predaja vezana za pokrštenje starosjedilaca ovih krajeva, prvobitno romaniziranih Ilira (od IV—VI st.), a kasnije (od VII—X st.) starih poganskih Hrvata. Pokrštenje je moralo doći s otoka Paga iz stare Caske ili Novalje. Isto tako ovu tradiciju možemo vezati uz obližnje jače rimsko-bizantinsko utvrđenje, naselje — castrum, koje je otkriveno na Gradini (D. Prizna), dakle ovdje se nekada moglo nalaziti neko pogansko svetište, pa je onda na tome mjestu izgrađena ova kapelica, koju su prema natpisu, dali sagraditi »pop«, notar, i pobožni puk prizanski na čast sv. Ivanu 20. travnja 1889. Kapelica je pravokutne

¹⁰ Sastavljeno prema usmenom kazivanju suradnika Muzeja Božidara Modrića iz Senja, prilikom stručne ekskurzije u sj. Velebit 1979. Ovo kazivanje dopunjeno je prema pričanju zavižanskog meteorologa Ante Vukušića, a na temelju sjećanja njegova djeda Jakova Vukušića (rođena 1894. u G. Starigradu), dugogodišnjeg lugara i izvrsnog poznavaoca prošlosti i znamenitosti kraja oko Zavižana, Budima, Babrovače, Gromovače. Obojici prijatelja ovom prilikom hvala na suradnji u rasvjetljavanju prošlosti našeg dičnog Podgorja.

osnove i u tlocrtu vanjske izmjere iznose 4 x 3 m. Zidana je kamenom i žbukom, ima krovšte na dvije vode a sa unutarnje kameniti bačvasti svod. Godine 1972. prilikom pregleda ustanovljeno je da od inventara nije bilo ništa sačuvano. Ovdje je zanimljivo sjećanje¹¹ starih ljudi jer su ovdje 24. lipnja, ranom zorom dolazile žene, kao i djevojke, da bi — prema vjerovanju — morskom vodom (koja je sama po sebi ljekovita) isprale rane i stučena bolna mjesta na tijelu, a možda se i okupale, vjerujući da će tako ozdraviti ili lakše zatrudnjeti. Ovo nas podsjeća na stari običaj »libacije«, koji se do pred II sv. rat intenzivno održavao kod crkve sv. Ivana u Gori i na lokvi Ivanjskoj na M. Libinju.¹² Dakle ranom zorom na dan sv. Ivana održavao se stari običaj koji je vezan za vodu, za izvore, kojih je sv. Ivan zaštitnik, pa odatle njegova moć ozdravljenja. Poslije ovoga pranja u moru, jer ovdje nema druge vode, žene i djevojke odlazile bi do crkve sv. Ivana u Gornjoj Prizni, gdje se po starom običaju taj dan održavala misa i blagoslov uz narodno veselje. Interesantno je da se u svim ovim prilikama nigdje ne spominju muškarci.

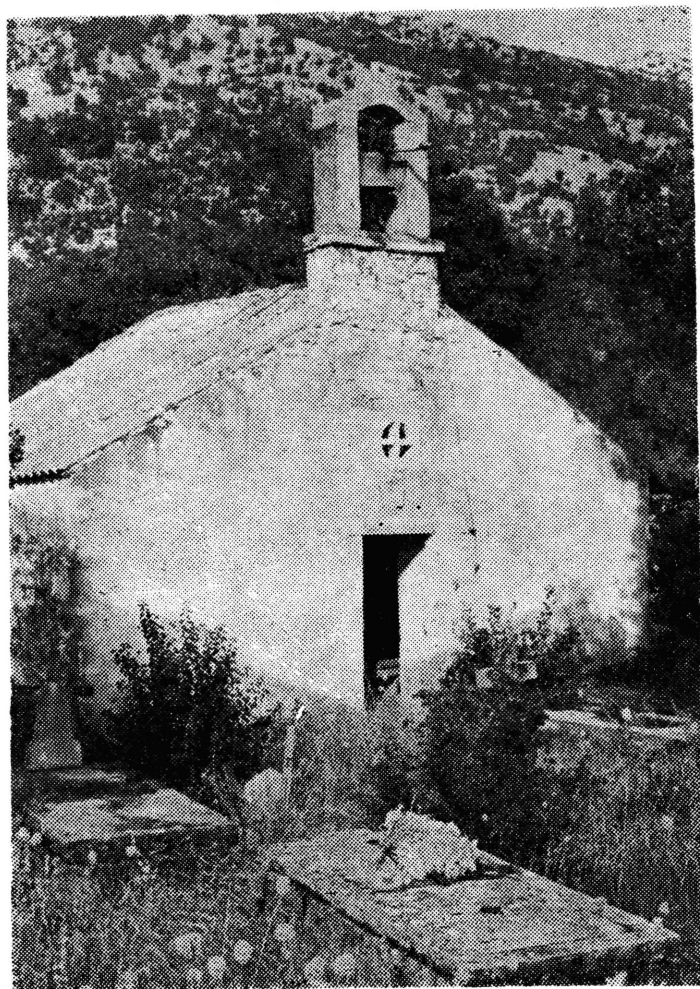
Sl. 39 — Istočna strana današnje crkve sv. Ante na groblju sela Ljubotić—Krušćica, snimio od sjevera A. Glavičić, 1981.

¹¹ Opis kapelice sastavljen prilikom hidroarheoloških istraživanja luke Donja Prizna te obližnjih uvala 25. VIII 1972, a na temelju kazivanja Mandekić Nikole Martina iz Lomivrata te Matijević Jure iz zaseoka Kovači, kojima ovom prilikom hvala na pomoći.

¹² Ante Rukavina, Velebitskim stazama, Zagreb 1979, str. 56. i 71, koji je na zanimljiv način zabilježio ali nažalost objavio dosta skraćeno ove stare narodne običaje koji su vezani za sv. Ivana za izvore i vode i ozdravljenja naroda koji se njima služi, dakle vjerovanja koja potječu iz pret-povijesnih pretkršćanskih vremena.

7. CRKVA Sv. ANTE U LJUBOTIĆU — J. VELEBIT

Oko 3 km sjeveroistočno od mjesta Kruščica, zapadno od sela Ljubotić i s lijeve strane staroga puta i novosagrađene ceste, nalazi se groblje u kojemu se još uvijek pokapaju stanovnici okolnih sela, a u njemu, ograđena kamenom ogradom, nalazi se stara, danas posve zapuštena crkva posvećena sv. Anti. Njen je današnji izgled iz novijeg vremena, naime ovdje mora da se radi o starijoj srednjovjekovnoj crkvi, koja nije bila grobljanska, već župna, i to za sva okolna sela — zaseoke, osobito dok Kruščica i Tribunj nisu bili razvijeni kao danas. Kada i zašto je ta prvotna veća crkva pregradnjom po dužini skraćena, a i oko nje se počeli pokapati mrtvi, teško je sada odgovoriti. Isto je tako nemoguće utvrditi kolika je bila prvotna duljina crkve, jer je ova današnja mnogo šira nego duža. Njene unutarnje mjere iznose 5,00 x 2,50 m.

Sl. 40 — Bivša župna crkva sv. Ante na groblju zaseoka Ljubotića—Kruščice. Snimio od zapada A Glavičić, 1981.

Sl. 41 — Veliko mirilo Redine uz stari put Ljubotić—Kruščica, snimio od zapada A. Glavičić, 1981.

U samoj crkvi nema više ništa vrijednoga, umjetničkoga. Oltar s kame-nom menzom potpuno je prazan, a zidovi oronuli i bez slika. Samo s desne strane od ulaza stoji još mala zanimljiva kamenica za svetu vodu. Na samom pročelju crkve također nema nekih umjetnina, ali ipak se ističu stariji, možda renesansni kameni dovratnici, a poviše toga okrugao otvor izrađen iz kamena u obliku križa. Pročelje završava malom zidanom preslicom u kojoj na starom hrastovom nosaču visi malo zvono koje samo zvoni pri ukopu. Krov je crkvice na dvije vode, donedavna je bio pokriven kupom kanali-com, a odnedavna salonit-pločama. Na vanjskom zidu, i to s istočne strane, vidljiv je neki stariji kameni nadvoj, koji je danas zazidan, a vjerojatno je ostatak nekih starih vrata ili nadvoja svoda apside. Na ovom pučkom grob-lju nema osobitih nadgrobničkih spomenika, osim jedne grupe običnih ploča koje izradom i sadržajem podsjećaju na uzglavnice i uznožnice s obližnjeg mirila Redine na glavici od Mirila.

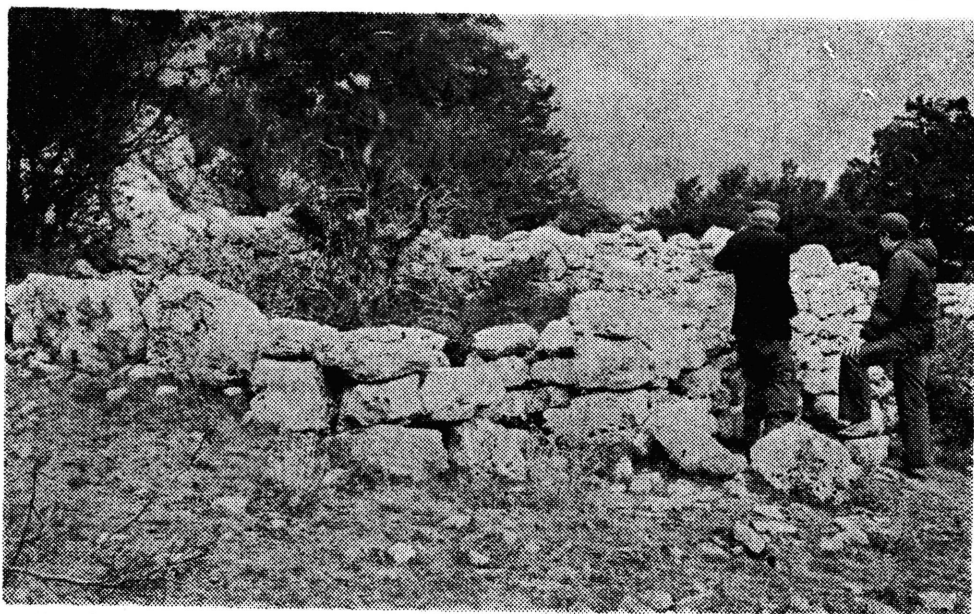
U prostoru groblja zanimljiva je nazočnost jednoga velikog hrasta koji u promjeru ima 1,50 m, dok mu obujam iznosi oko 4,70 m. Čini mi se da je to jedan od debljih hrastova i jedan među najstarijima koji su sačuvani

¹³ Štovanje svetog drva ima svoju dugu tradiciju i vjersko značenje. Sveti hrast u Dodoni (Grčka) bio je posvećen Zeusu, vrhovnom božanstvu Olimpa. Grabovius je ilirski epitet za Jupitera, dakle vrhovnog božanstva rimske vjere, a dolazi od ilirske riječi grabh — hrast, tj. Jupiter-grabovius štovao se pod osobitim velikim hrastom. I naši stari Slaveni, pa prema tome i Hrvati, u određeno doba svoje povijesti osobito su štivali drveće, posebno hrast, koji im je često zamjenjivao svetišta i crkve, dakle pod takvim drvetom održavala se služba — molitva, kako misli S. Kulišić. Ovo je vjerovanje u direktnoj vezi s kultom Peruna, dakle vrhovnog božanstva slavenskog panteona. I prikazivanje Majke Božje na hrastu u nekim našim krajevima, primjerice na mjestu gdje je izgrađena današnja proštenska crkva sv. Marije Snježne od Krasna još je jedan dokaz kulta drveta koje ima dugu tradiciju.

na Velebitu. Vjerojatno je star oko 500 godina i predstavlja posljednji ostatak stare hrastove šume koja se pružala od mora do pred vrh planine. Stari je hrast u sredini posve trošan i trebalo bi ga, kao spomenik prirode a možda i ostatak starih poganskih vjerovanja uz sveto drvo, posebno zaštititi i spasiti od propadanja. Možda je ovaj hrast na neki način vezan uz crkvu, možda je u starije doba bio mjesto gdje se obavljao poganski kult,¹³ misa ili mjesto gdje su se instinktivno sakupljali ljudi na dogovor i razgovor prije svete mise.

8. CRSVA Sv. (. . . .) NA MALOM RUJNU — J. VELEBIT

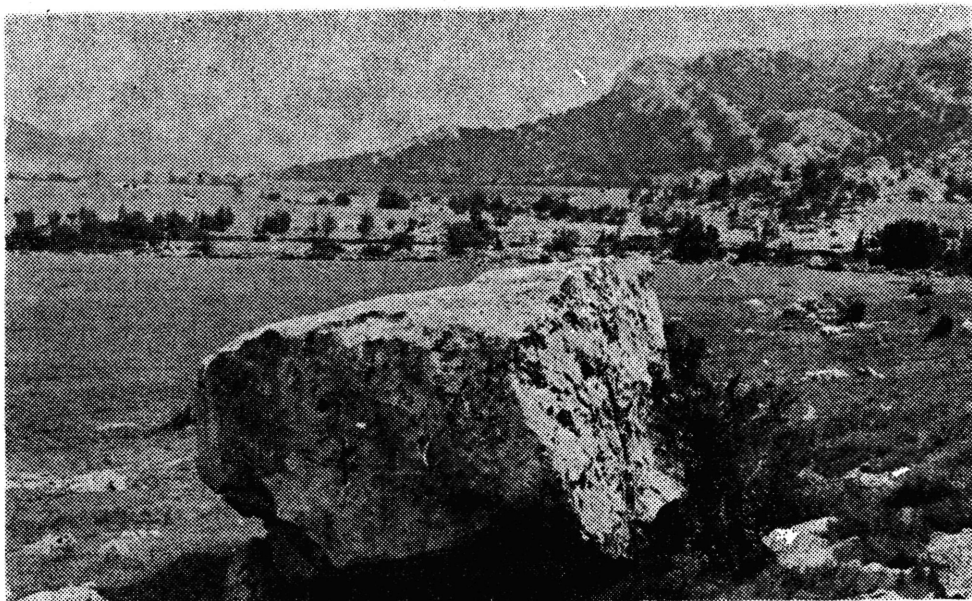
Nekako na sredini planinske ravni Maloga Rujna, s južne strane uzvišenja Gradine — pretpovijesnog naselja¹⁴ (kota 825 m.n.v.) a istočno od kuće Marka Dabca i zemljišta Marinkovića nalazi se predio zvan od starine »Vrtal pred crikvom«. Na tom zemljištu nalazi se danas jedna veća i stara suhozidina. Zgrada je podignuta malo na osami, pokraj starog puta — staze, koji dolazi od mora iz Šibuljine i ovdje se razdvaja: lijevo na sjever vodi uz Prodanovo i veliki kamen »Babu«,¹⁵ pa dalje uz stranu pod Babovačke kove u zaselak Račabuša, i desno za Veliko Rujno i dalje, na istok, preko

Sl. 42 — Zidine stare planinske crkve (?) položaj »Marinkovića vrtal« južno uz gradinu, M. Rujno, snimio od zapada A. Glavičić, 1981. Na slici prof. V. Oštrić i Marko Dabac.

¹⁴ Spomenuto uzvišenje ima svoj prirodni položaj, koji je odgovarao da se ovdje izgradilo u pretpovijesno ilirsko doba gradinsko naselje. Sa zapadne strane Gradine je zemljište »Podgradina«, gdje se našlo ilirske keramike, nešto kostiju i crne zemlje. Čini mi se da je ovo ilirsko gradinsko naselje imalo stalni a ne sezonski značaj, posve slično gradinskim naseljima koja sam utvrdio na Velikom Rujnu i Malom Libinju, koji nalazi će biti objavljeni u Senjskom zborniku X. S južne strane Gradine i druge strane korita povremene bujice je prirodna omanja uzvisina »Gradinica«, gdje se također nalaze ostaci zidina i gradinske keramike, dakle tragovi života pretpovijesnih stanovnika. Ovaj podatak mi je dala Mira Trošelj kojoj se zahvaljujem na vrijednoj informaciji.

Ilijinih vrata za Liku. Ova suhozidina relativno je veća od ostalih u okolici i svojim je zadnjim, sjeveroistočnim, dijelom djelomice ukopana u teren. Orijehtacija je zgrade uglavnom sjever—jug, ali je ulaz okrenut zapadu, i to po njenoj dužoj strani. Njene vanjske mjere iznose 8,80 x 4,80 m, a unutarne 6,30 x 2,50 m. Debljina zidova iznosi od 1,00 — 1,40 m, a visina sačuvanih zidova do 1,75 m. Sudeći prema ostacima jednoga somića, zgrada je imala krov na dvije vode i vjerojatno je bila pokrivena šimlom. Stari Dabac Marko i Ljuba iz Šibuljine, koji ovdje redovito dolaze ljeti, znadu samo to da su ove zidine ostaci neke stare crkve, oni ne znaju kojemu je svecu bila posvećena crkva i kada je propala. S obzirom na tu predaju i na činjenicu da je sagrađena na mjestu koje se zove »vrtal pred crikvom«, možemo slobodno zaključiti da se ovdje radi o ostacima jedne stare planinske crkve o kojoj smo ipak nešto saznali prilikom obilaska Malog Rujna 1981.

Sl. 43 — Veliki kamen, čudotvorni (?) zvan od naroda »Baba« istočno od Gradine na M. Rujnu, snimio od sjevera A. Glavičić, 1981.

15 Sa sjeveroistočne strane kote 825 m.n.v. (glavica Gradina na M. Rujnu) uz stari put stoji velik osamljeni kamen koji je dovučen negdje sa sjevernih padina. Stijena je kompaktna, gotovo pačetvorina, veličine oko 4,00 x 3,00 x 2,50 m, a kamen mislim da predstavlja sveti kamen u narodu zvan »Baba«, koji spominje Dr B. Gušić i koji predstavlja ime prastarog božanstva plodnosti, dakle nešto slično Demetri ili Magni mater. Sličan, isto tako velik kamen, prema pričanju Marka i Ljube Dabca iz Šibuljine nalazio se jedno 300 m istočnije i između dva rata razbijen je eksplozivom za izradu suhozida obližnje ograde i stana. Prema zapisu M. Markovića, na ovome kamenu (?) ili onome razbijenom podgorske su pastirice redovito u određeni dan ostavljale plodine ili neki dar »Babi«, vjerujući da će time udobrovoljiti dobrog duha kako bi ljetina bila rodna, stoka plodna i zdrava.

I na drugim mjestima Velebita ima više glavica ili mjesta pa i jedno koje je u vezi s nekim prastarim kultom božanstva plodnosti.

9. STARIJA CRKVA Sv. MARIJE NA VELIKOM RUJNU

Na sredini Velike rujanske ravni s južne strane uzvišenja »Gradine«, ostacima jednog većeg i značajnijeg pretpovijesnog ilirskog naselja,¹⁶ blizu kuće obitelji Marasovića i starog puta, razabiru se ostaci mjesta gdje se nalazila stara srednjovjekovna crkva Velike Gospojine.¹⁷ O toj staroj crkvi sv. Marije nemamo za sada pisanih podataka a sada tradicija dosta je oskudna u starih Podgoraca. Prema svemu ova stara crkva mora da je izgledala kao ostale planinske zavjetne crkvice, vjerojatno je bila malih dimenzija i zidana od kamena s upotrebom žbuke. Imala je krov na dvije vode i bila pokrivena šimlom. Budući da je s vremenom sasvim postala trošna i premalena za potrebe liturgije, bila je 1930. razgrađena. Sav kamen od stare crkve upotrijebljen je za izgradnju ove današnje crkve sv. Marije, koja je među najvećim postojećim velebitskim zavjetnim crkvama dobro sačuvana i još uvijek služi svojoj staroj namjeni. Od stare crkve, na svom prvotnom mjestu, ostao je samo oltar koji su starosjedioci posebno štovali, zbog nekog groba »nevina djeteta« koje je pod njim tko zna kada sahranjeno. Stara crkva bila je na daleko poznata kao crkva Velikorujanske gospe koja se slavi 15. kolovoza na Veliku Gospojinu. Taj se dan ovdje održavao veliki narodni god — zbor, a uz njega misa, ophodnja i zavjet, a poslije dugo u noć narodno veselje i slava.

U tom svetkovanju posebno je bio zanimljiv prastari običaj koji se održao do negdje 1960. a odnosio se na blagoslov polja preko kojega je uz molitve i pjesme kretala procesija.¹⁸

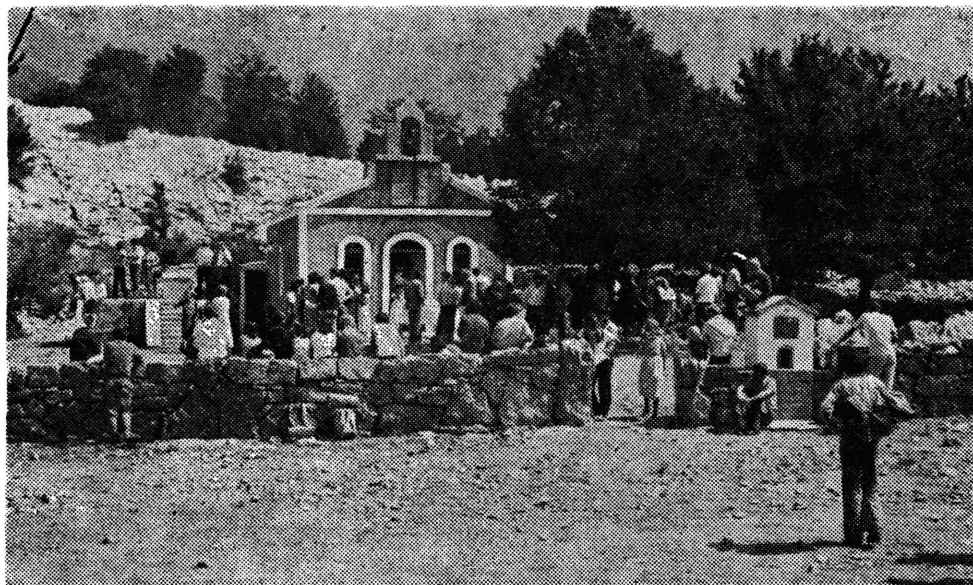
10. NOVA CRKVA Sv. MARIJE NA VELIKOM RUJNU

Oko 20 metara južno od stare crkve (izvještaj broj. 9), zbog liturgijskih potreba, izgrađena je 1930. nova prostranija crkva sv. Marije — Velike Gospe od Rujna, koja se slavi svake godine 15. kolovoza. O gradnji ove crkve danas nam svjedoči sačuvani kameni natpis postavljen visoko iznad ulaza u crkvu, a koji glasi: POMOĆU BOGA I /STAROGRADACA/ NA ČAST / VELIKE GOSPE / PODIGAO / DON ANTE ADŽIJA /1930./

Ova nova crkva podignuta je također pokraj staroga puta u jednoj kamenoj ogradi, kao jednobrodna građevina pravokutne osnove, točno orijentirana istok — zapad. Njene vanjske mjere iznose 8,25 x 5,20 m. Krov crkve je na dvije vode. Na pročelju se ističu vrata uz koja sa svake strane ima po jedan prozor. Iznad vrata je natpis koji govori o gradnji crkve, a malo više je zabat s preslicom i jednim zvonom. Nasuprot ulazu, malo odvojen od zida, oltar je s menzom na kojoj stoji drveni kip Velike Gospe — zapravo jedno obično rustično djelo iz novijeg vremena. Kip je odjeven u bijelu

¹⁶ Za vrijeme stručne ekskurzije u Velebit 1981. imali smo ugođaj prisustvovati proštenju Velike Gospe 15. rujna na Velikom Rujnu. Prije mise, u vrijeme razgledanja Rujna, pričao mi je starina Ante Marasović kako je njegov neki rođak kopao gore na obližnjoj glavici »gradini« i tamo pronašao neke šiljke, strelice i sl. Kada sam otišao na glavicu (50 m sjeveroistočno od crkve), utvrdio sam da se ovdje radi o ostacima većeg i značajnijeg ilirskog, japodskog ili liburnskog naselja o čijoj prošlosti svjedoče mnogobrojni ostaci keramike, kostiju, šljake, crne zemlje, ostaci jakih bedema — suhozida kojim je naselje bilo zaštićeno. Svi ovi nalazi bit će objavljeni u Senjskom zborniku X.

¹⁷ Interesantno je ovdje istaknuti izjavu Đorđe Pekote iz Zadra, koji se sjeća da je don Ante Adžija prije rata na Velikom Rujnu nailazio na ostatke antičkih villa rustica, u što ne treba sumnjati s obzirom na poljoprivredno-stočarske prednosti V. i M. Rujna.

Sl. 44 — Planinska crkva Velike Gospojine na V. Rujnu, godovno 15. kolovoza 1981. U pozadini uzvišenje — pretpovijesno gradinsko naselje. Snimio od zapada A. Glavičić, 1981.

dugu svilenu haljinu, pa sve djeluje malo kičasto. Po kipu se još nalaze nanizane stare krunice, pokoji đerdan, ogrlica i planinsko cvijeće. Zidovi crkve u ove svečane zavjetne dane posve su prazni, goli, bez ikakve slike ili zavjeta, sve je to nestalo razgradnjom stare kapelice.

Sa sjeverne strane crkve prozidana je jedna manja prostorija koja služi kao sakristija, ali za noćenje svećenika (župnika) kada dođe na Rujno. Ovaj je prostor veoma neudoban i hladan, ali ipak predstavlja mjesto gdje se čovjek može zakloniti i zato ovdje katkada noće planinari i dobronamjernici Velebita, te najljepše hrvatske planine. Do ove prostorije, tzv. »konaka«, dograđena je poslije 1930. velika cisterna u koju se sakuplja kišnica sa crkvenog krova.

Ovom prilikom potrebno je spomenuti stari običaj da se običavalo ranijih godina poslije svečanosti Velike Gospojine 15. kolovoza slijedeći dan, 16. kolovoza, slaviti dan sv. Roka — Rokovo. Bio je dan kada se na V. Rujnu ponovno sakupljao narod iz Starigrada i šire okolice i ponovno držala misa i zahvaljivalo sv. Roku za zdravlje i napredak stada i urod ljetine. Isto se poslije mise — proštenja održavalo malo narodno slavlje.

Godine 1981. na prolazu naše ekskurzije južnim Velebitom imali smo zadovoljstvo prisustvovati 15. kolovoza proslavi Velike Gospe na Velikom Rujnu. Taj dan sakupilo se oko crkve do 200 muškaraca, žena i djece. Uglavnom su to bili stanovnici s područja Selina, St. Paklenice, Tribnja, Sibuljine i okolnih zaselaka te nešto drugih gostiju. Za tu prigodu, s obzirom na veći broj ljudi, pred crkvom je prema starom običaju pod vedrim nebom impro-

Sl. 45 — Unutrašnjost crkve Svetog Jakova iznad Selina. Uz istočni zid svetišta stoji Ivan Jurlina, od zapada snimio S. Gilić, 1982.

Sl. 46 — Pročelje suhozidine, stare crkve Svetog Jakova iznad Selina. Ostaci ulaznih vrata i zabata, snimio sa zapada S. Gilić 1982.

viziran oltar, održana svečana misa uz starinsko pjevanje i molitve. Na kraju mise grupa odabranih muškaraca iznosi kip Velike Gospe, koji se nosi oko crkve uz slijed naroda koji pjeva stare pjesme. Poslije toga završava crkvena proslava i narod se počinje razilaziti. Ova svečanost u usporedbi s onim prijeratnim, a donekle i poslijeratnim, samo je skromno sjećanje na sadržajnije i svečanije obilježavanje prastarog običaja, ophodnje po polju s molitvenim zahvjetima i poslije toga pravim narodnim veseljem. Sve je to rezultat novoga vremena, kada dolazi do raseljavanja starosjedilaca, preorijentacije zanimanja, pa se tako napuštaju stanovi i zemlja, a time i prastari narodni običaji koji su stoljećima bili vezani za razvoj stočarstva i zemljoradnje.

11. JEDNA KAPELICA NA JAVORNIKU, IZNAD V. I M. RUJNA

Prema pričanju starine Đorđa Pekote i nekih Ramićevih, negdje u planini iznad Velika Rujna uz jedan kuk pokraj staze koja vodi za Liku nekada je bila jedna mala kapelica. Na tom mjestu da je kasnije, nekim čudom, potekla voda, pa se to mjesto danas naziva Kamenito vrilo. Ta je voda navodno ljekovita, a njena moć ozdravljenja trebala bi se dovesti u vezu sa sv. Ivanom ili nekim drugim svecem zaštitnikom.

Na temelju nekih drugih kazivanja (A. Rukavina, Velebitskim stazama, str. 10) potvrđuje se da je negdje na Malom Javorniku u Adžijinu docu bila jedna mala crkvice.

Isto tako iznad F. Rujna, na planinskom prijevoju za Liku ima mjesto koje se od starine zove Ilijina vrata. Možda je tu negdje bilo kakvo staro svetište — oltarić, prvotno podignut Zeusu, Silvanu pa Perunu a zatim sv. Iliji. Teško je odgovoriti na ovo pitanje, ali sva ta kazivanja lociraju negdje iznad M. i V. Rujna jedan manji ali stari sakralni objekt u čije postojanje više ne trebamo sumnjati.

12. CRKVA SV. JAKOVA IZNAD SELINA — M. PAKLENICA

Uz starinski put koji vodi od Selina strmo uz brdo prema Močilima, kada se prijeđe Štrmac, dolazi se do male zaravni gdje se nalaze zidine stare pastirske crkve sv. Jakova. Odavde put nakon 300 m stiže do planinskog raskrižja, odakle markirana staza lijevo vodi do Jame vodarice i dalje do Borisova doma i Velikog Paklenici. Desno se staza strmo spušta u kanjon M. Paklenica i dalje nizvodno kojih 250 m prelazi potok M. Paklenicu i skreće lijevo u korito Orljače pa dalje na istok do Kneževića na M. Libinju. Ili pravo u predjele Močila¹⁹ i dalje do prijevoja Greblje,²⁰ odavde desno do Martinova mirila,²¹ Ivinih vodica i Svetog brda.

¹⁸ Ante Rukavina, Velebitskim stazama, Zagreb 1979, str. 11, 12 i 39.

¹⁹ Kada smo prisustvovali godu kod crkve sv. Marije na V. Rujnu, očekivali smo nešto više od velike pjevane mise i procesije s kipom Majke Božje koja se nosila oko crkve, ali gotovo ništa od onih starih narodnih običaja koje spominju starosjedioci i o kojima je A. Rukavina pisao. Sve je to bilo nekako kratko, službeno, bez ophodnje po polju, starinskog kola i pjevanja, i na kraju pečenja pa i svirke. Očito da vrijeme i ovdje donosi promjene i, htjeli mi to ili ne, briše i uspomene bez obzira na njihovu svetinju i tradiciju.

^{19a} S lijeve strane puta (pod Crnim vrhom), koji vodi od Selina prema Ivinih vodicama — Svetom brdu, nalazi se nepresušno vrelo hladne vode. Izvor nije velik, ali je stalan i veoma hladan. Ozidan je kamenjem usuhom i iz njega stalno otječe višak vode niz strminu puta, pa je tako veći dio okolnog terena mokar, i odatle naziv Veliko i Malo Močilo. Lijep je to planinski predio, gdje je bilo stalno naselje koje je poslije rata napušteno. Prema pričanju Grle Parić rodom Jurlina iz Močila ovo vrelo nije nikada presušilo i u njemu je bilo vode za najveće suše: »U tim prilikama obično ljeti znale smo ići po vodu i čekati na vrelo do jutra dok bi došle na red. Tada je sva zemlja oko vrela bila suha jer smo vodu gotovo do kapi izgrabile.«

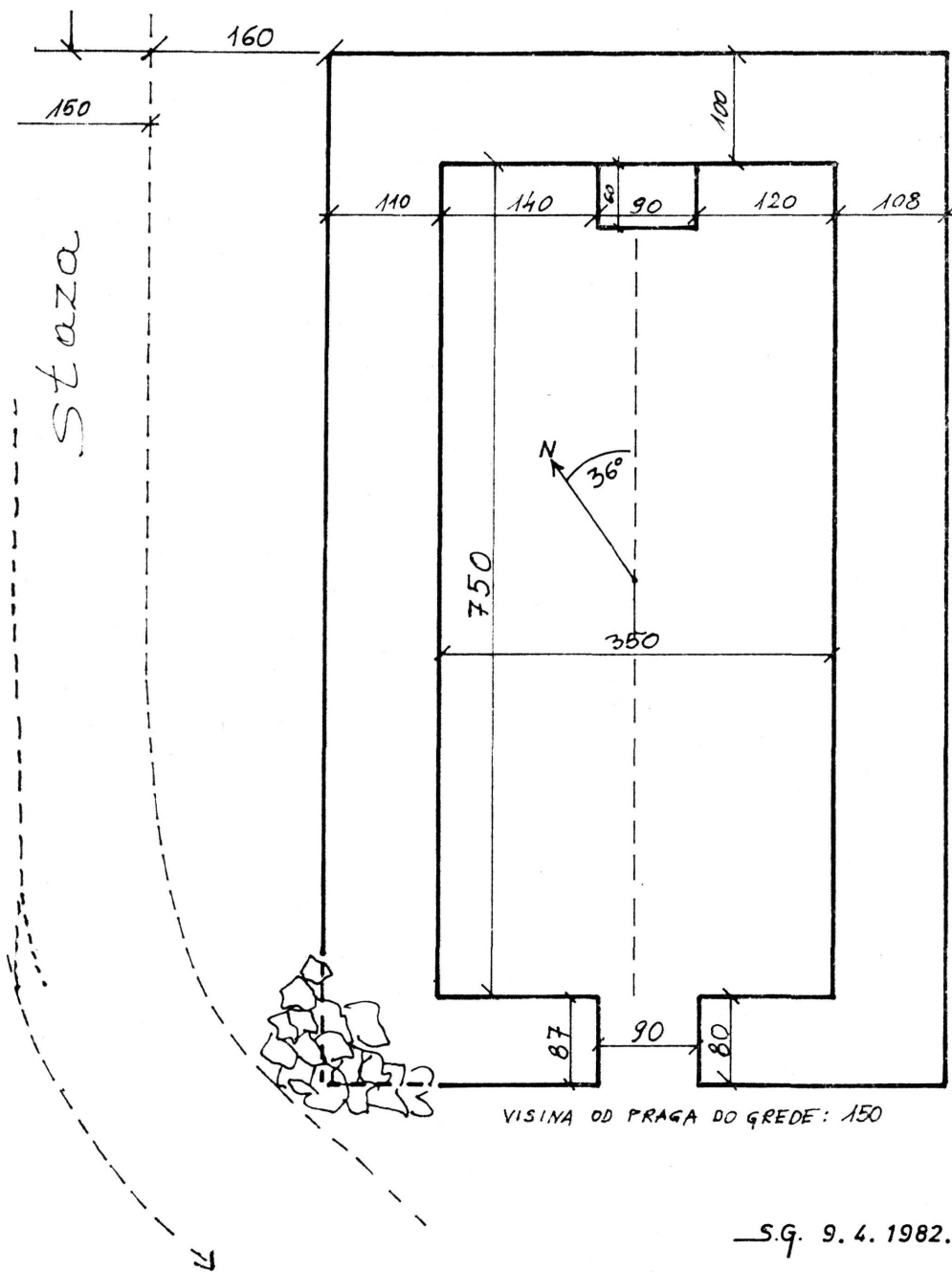
Sl. 47 — *Ostaci planinske crkve Sv. Jakova iznad Selina, snimio sa sjevera S. Gilić 1982.*

Prema svemu, crkva sv. Jakova veoma je stara i ne zna se kada je sagrađena, o tome šuti tradicija i dokumenti. Ova je crkvića oko 1950. zbog trošnosti napuštena i danas je posve u ruševnom stanju. Još 1979. vidjele su se urušene krovne grede i šimla starog dvoslivnog krova.²² Tada je još bio čitav jedan zabat i to istočni, dok je zapadni bio porušen do visine hrastovog nadvratnika. S obzirom na to da danas u planinu zalazi sve manje ljudi, čitav je prostor oko crkve zajedno sa stazom zarastao u šikaru, pa to otežava njeno arheološko istraživanje. Crkva je, kao i ostale, orijentirana istok—zapad, u osnovi jednobrodna, a njene vanjske mjere iznose 9,35 x 5,50 m. Izgrađena je u tehnici suhozida debljine od 0,90 — 1,00 m. U to vrijeme nasuprot ulazu još je stajao stari oltar veličine 0,90 x 0,60 x 0,60 m prekriven kamenom pločom — menzom, sve složeno na način suhozida. Desno od ulaza stoji još kamena ploča na kojoj su se vjerojatno ostavljali milodari.

²⁰ »Grēblje«, naziv za predio i malo raskršće putova poviše Močila s istočne strane Crnog vrha (kota 1110 m.n.v.) odnosno s lijeve strane staze koja se spušta u kanjon Velike Paklenice. Tu po strani uz borove ima više grobova ličkih Turaka koji su negdje na prijelazu XVII st. u XVIII pljačkom dojadili Podgorcima, pa se ovi dogovore, sačekaju Turke i pobiju ih. Ubijene su tu sahranili i danas se grobovi raspoznaju po kamenim pločama i odatle domaći naziv »grēblje«. Sastavljeno prema kazivanju Grle Parić 1979.

²¹ Sredinom XIX st. Jusuf Šimun otišao sa sinom u lov na medvjede negdje u predjelu Koma iznad M. Paklenice. Kada je Jusuf naišao na medvjeda, nanišani i opali te samo rani medvjeda, koji uteče prema potoku da rane ispere. Jusuf ponovno nabije pušku i ode dolje za medvjedom te ga nađe kod vode, medvjed se razjari i krene na Jusufa, koji digne pušku, ali ova zataji, u tom momentu medvjed u muci zgradi Jusufa i razdere. Sa zakašnjenjem stigne Jusufov sin te iz kubure ubije medvjeda. Iza toga Jusufa su iznijeli gore na stazu i na tome mjestu gdje je bio ležao poslije izrade »mirilo«, koje i danas postoji, označuje jedan dio planine oko Koma — M. Paklenice i čuva legendu o mirilu. Sastavljeno prema kazivanju Sime Kneževića 1979.

²² Slike današnjeg stanja stare pastirske crkve sv. Jakova iznad Selina u J. Velebitu, s tlocrtom i drugim podacima koje je u travnju 1982. izradio prof. Stanislav Gilić, planinar i alpinist te zaljubljenik u Velebit, kojemu ovom prilikom hvala na podacima.

Sl. 48 — Tlocrt planinske crkve sv. Jakova iznad Selina, j. Velebit, nad. visina oko 690 m. Koordinate prema top. karti GIJNA, sekcija Novi Grad, mjerilo 1:50000; $x = 4906 + 1750 \text{ m}$ / $y = 5540 + 1250 \text{ m}$. Izradio prof. Stanislav Gilić, travanj 1982.

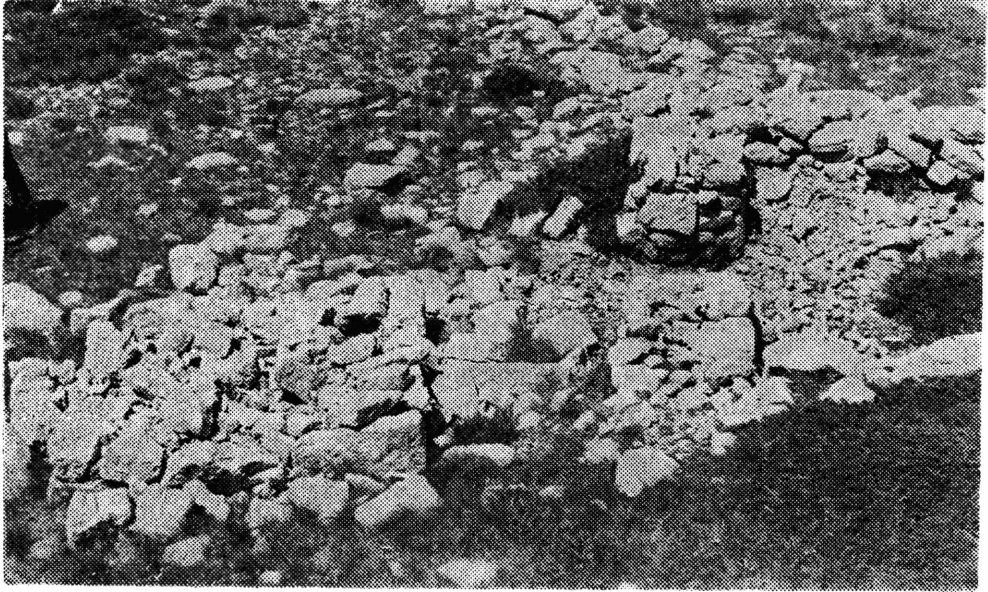

Sl. 49 — Ostaci suhozidina crkve Sv. Petra pod Zjačom iznad V. Libinja, snimio S. Božičević, 1978.

Crkva sv. Jakova veoma je staro svetište pastira i lovaca i kao takva bila je nadaleko poznata, jer se ovdje još prije II svjetskog rata, na 25. srpnja — dan sv. Jakova, održavao veliki narodni zbor, gdje se sukupljalo mnogo naroda iz okolice i tada svečano obavljalo blagoslov stoke. Prema starom vjerovanju na ime dobre ljetine te zdravlja i množenja stoke običaj je bio da su ljudi crkvu darivali u naravi ili novcu, kako je tko mogao ili želio.

13. CRKVA SV. MARIJE (?) NA MALOM LIBINJU

Iznad Knežević-ograda, na zapadnoj strani Malog Libinja, a između položaja Pirovac i Uletinac, prema kazivanju Kneževića iz Gradine, tu se vidi jedno mjesto u šikari gdje je ranije (tko zna kada) bila mala planinska crkvice posvećena sv. Mariji (?). Pregledavajući taj teren, uz planinski put,

Sl. 50 — Ostaci planinske crkve Sv. Petra iznad V. Libinja, snimila od juga F. B. Lokmer, 1981.

u šikari se mogu razabrati ostaci jedne manje suhozidine. Dakle, to bi mogla biti ta stara planinska crkvića. Njezina orijentacija, osamljeni i istaknuti položaj te tradicija prilog su tvrdnji da je ovdje nekad bila crkvića. Njene dimenzije teško je utvrditi jer je sva obrasla u šikaru. Ovdje se najvjerojatnije radi o crkvići koje su u starije vrijeme na Donjem M. Libinju podigli Podgorci, nasuprot obližnjoj crkvi sv. Ivana, koja je podignuta malo više, na gornjem M. Libinju, na zemljištu koje je nekad pripadalo stočarima iz Like, pa odatle i naziv Lički doci.

Ima i druga predaja vezana uz ovu crkvicu. Ona navodi da starija crkvića nije bila podignuta na tome mjestu, već malo niže, dolje u ogradama s lijeve strane puta, na mjestu zvanom »Uletinac«. Razgledavajući taj kraj, teško se mogu pronaći neki ostaci građevine koja, ako je i postojala, danas je zarasla šikarom i travom ili su zidine ljudi raznijeli, jer je to i danas obradiva zemlja, a livade se redovito čiste i kose. Bez obzira na jednu i drugu lokaciju, u ovome predjelu, na lokaciji Pirovac—Uletinac, a istočno od zaseoka Kneževići »Gradina« M. Libinje, nalazilo se u starijoj prošlosti jedno manje svetište — crkvića. Isto je tako teško prihvatiti tradiciju (?) da je ovaj kršćanski objekt bio posvećen sv. Mariji. Ovdje je također važno istak-

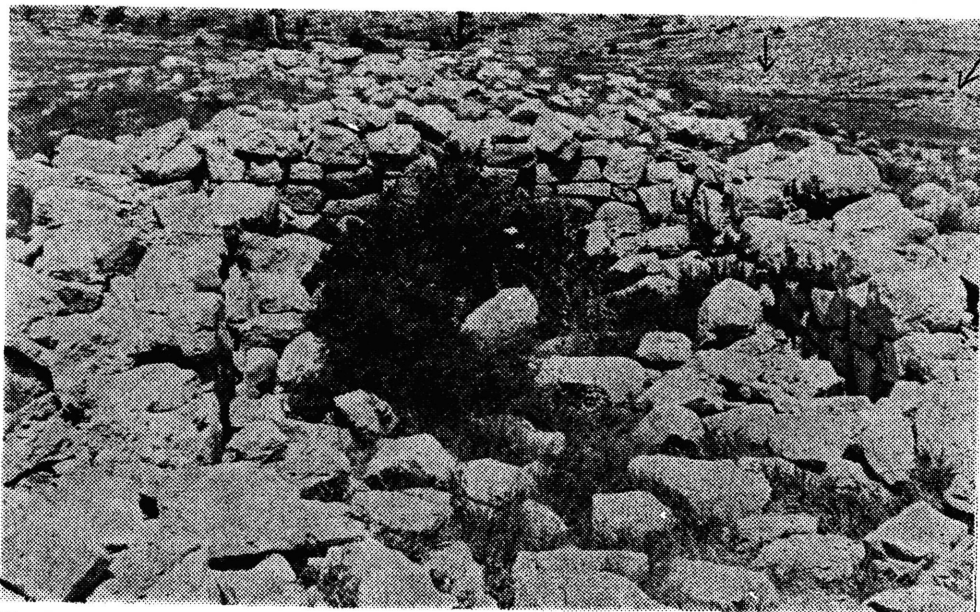
²³ Na krajnjem zapadnom dijelu M. Libinja iznad zaseoka Kneževići nalazi se uzvišenje kota 833 m.n.v. na kojoj smo 1978. i 1981. utvrdili ostatke značajnijeg pretpovijesnog ilirskog japodskog — liburnijskog naselja. O prošlosti stanovnika ovog naselja, koji su se uglavnom bavili stočarstvom i pomalo zemljoradnjom negdje od kraja II. tisućljeća p.n.e. pa sve daleko u kasnu antiku a možda i rani srednji vijek, svjedoče velike količine keramike, kostiju, crne zemlje i gara te jedna veća nekropola. Ovdje se radi o jednom od prvih planinskih naselja koja su osnovana na Velebitu, dakle o stanovnicima koji su se prvi veoma intenzivno bavili stočarstvom i koje bi Arheološki muzej u Zadru trebao sustavno arheološki istražiti. Prilikom naše posjete ovom lokalitetu 1981. izvršili smo malo istraživanje dva groba. O svima ovim nalazima biti će donesena kratka obavijest u Senjskom zborniku X.

nuti da se u blizini nalazi nekoliko pretpovijesnih kamenih gromila i jedno veće groblje u kojima su pokapani stanovnici obližnje Gradine,²³ članovi zajednice velikog plemena Japoda ili Liburna. Crkva sv. Ivana i ova sv. Marije moraju biti neki vjerski kontinuitet između pretpovijesti i srednjeg i novog vijeka, sinkretizam »poganstva« i kršćanstva.

14. CRKVA SV IVANA NA MALOM LIBINJU — J. VELEBIT

Više na sredini gornjeg Malolibinjskog polja, a sa sjeverne strane tzv. Velike ivanjske lokve lijepo se vide ostaci prastare i nekoć na daleko poznate crkve sv. Ivana Glavosjeka.²⁴ Crkva je locirana na raskršću planinskih putova koji vode od mora do vrha planine i dalje za Liku. Kao i ostale, i ova crkva pravilno je orijentirana istok — zapad i izgrađena u tehnici suhozida. Jednim dijelom crkva je bila ukopana u sam teren. Njene vanjske dimenzije iznose 8,50 x 5,00 m a visina sačuvanih zidova 0,70 — 1,00 m. Debljina zidova s obzirom na propadanje objekta varira od 0,90 — 1,00 m.

Sudeći prema okolnom razbacanom kamenju, prvotni su zidovi crkve mogli biti visoki preko 2 m, što je bilo dovoljno da se postavi dvoslivni krov, koji je bio pokriven šimlom. Ispred crkvice ima još jedan neobičan građevinski dodatak, zapravo jedan kameni podest izrađen od poluobrađena kamena složena u tehnici suhozida. Veličina tog pomoćnog crkvenog objekta uz samu crkvu iznosi 2,00 x 2,00 x 0,50 m. Prema svemu čini mi se da je

Sl. 51 — Suhozidina stare planinske crkve Sv. Ivana Glavosjeka, M. Libinje, snimila sa zapada F. B. Lokmer, 1981.

²⁴ Leksikon ikonografije, liturgije i simbolike zapadnog kršćanstva, Liber, Zagreb 1979, str. 281/282, vidi Sv. Ivan Krstitelj, koji je uz ostalo bio zaštitnik izvora i voda te zdravlja, posebno uz kult plodnosti kao tradicije koja je sve donedavno bila vezana uz dan sv. Ivana. Nešto više o tome A. Rukavina, o. c. str. 69/70, s posebnim osvrtom na štovanje sv. Ivana na Velebitu.

Sl. 52 — Ostaci planinske crkve, sv. Ivana, M. Libinje, pozadi pretpovijesna gromila (na kojoj stoje M. Glavičić i A. Glavičić). Snimio od juga S. Božičević, 1978.

ovaj podij morao služiti kao improvizirani oltar za obavljanje službe božje na dan sv. Ivana, 24. lipnja kada se ovdje održavao narodni zbor, velika misa, balgoslov stoke i na kraju narodno veselje. S južne strane crkve uz stari put stoje velike ograde za koje navode starosjedioci da su to navodni torovi u kojima se držala stoka za vrijeme blagoslova.

Stari Šime Knežević iz zaseoka »Gradine« navodi da se sa sjeverozapadne strane crkve ranije nailazilo na neke grobove sa skeletnim ostacima pokojnika. Teško je ovom prilikom utvrditi o kakvim se ovdje grobovima radi. Tu imamo još jednu zanimljivost, za sada nepoznatu na Velebitu. Naime s istočne strane crkve sv. Ivana gotovo uz sam njen kameni istočni zid, prslonjena je velika kamena gromila — pravi tumulus, za koji je teško kazati od kada je ovdje i da li je crkva zbog nekog vjerovanja uz njega sagrađena, tj. da li je u gromili jedan ili više grobova koji pripadaju pretpovijesti, Ilirima ili starim Hrvatima. Ovakvih slučajeva da se srednjovjekovna crkva

podigne na pretpovijesnom tumulu — gromili ili uz njega ima dosta u Hercegovini, ali ima slučajeva da se u srednjem vijeku starosjedioci pokapaju u takve kamene gromile i na njima kasnije podižu kršćanske ili pravoslavne male seoske crkvice. S južne i istočne strane crkve nalazi se još barem pet šest manjih kamenih gromila — tzv. gromilica. Možda se i ovdje radi o pretpovijesnim gromilima — grobovima ili su te gromile nastale čišćenjem kamena da se oko crkve dobije čist teren i više zelene travnate površine. Ovo su dva ozbiljna pitanja na koja je teško odgovoriti, njih se može razjasniti samo sustavnijim arheološkim istraživanjima i komparacijama sa sličnim nalazima.

Inače je crkva sv. Ivana na M. Libinju jedan među najzanimljivijim sakralnim objektima na Velebitu. Uz crkvu je velika lokva zvana u narodu »Ivanjska«,²⁵ uz koju su vezani čudni i prastari narodni običaji ozdravljenja i plodnosti u žena te dobrog uroda ljetine i uzgoja stada. Ova tradicija, stara tko zna koliko stoljeća, prestaje na M. Libinju navodno prije II svjetskog rata.

15. CRKVA SV. PETRA NA VELIKOM LIBINJU — J. VELEBIT

Na podnožju Debelog brda, pod Zjačom, oko 200 m istočno od kote »Čovik«, uz dočić Crnkovac, na maloj ravni a unutar urušene kamene ograde, nalaze se ostaci male pastirske crkvice sv. Petra. Orijehtacija je crkve istok — zapad, a izgrađena je u blizini križanja planinskih staza na 1140 m n. v. Crkvice je izgrađena od dosta pravilno pritesanih komada kamena koji su bili povezani žbukom. Vanjske dimenzije crkvice iznose 6,50 x 5,30 m, a unutarne 4,40 x 3,30 m. Debljina postojećih zidova iznosi u prosjeku oko 1,00 m. Na zapadnom zidu crkvice oko starih ulaznih vrata izvršeno je malo rekognosciranje, ali bez nekih rezultata, odnosno trebalo je izvršiti čišćenje čitave crkve do prvotnog poda, ali to zahtijeva više vremena i više sredstava. Prema svemu, crkvice je bila ukopana u zemlju oko 0,50 m a moguće i više. Kao i ostale planinske crkvice, i ova sv. Petra mora da je imala krov na dvije vode pokrivn šimlom. Kao kod crkve sv. Ivana na M. Libinju, i ovdje, oko 1 m zapadno od ulaza, nalazi se kameni podij — neka vrst kamenog podesta veličine 2,10 x 2,10 x 0,50 m. I ovdje je ovaj objekt vezan za crkvu isto je izgrađen od poluobrađena kamena i dosta lijepo složena u tehnici suhozida. Starosjedioci ne znaju za namjenu ovoga objekta, ali možemo pretpostaviti, odnosno ponoviti, da je služio kao mensa — improvizirani oltar ili mjesto gdje su se ostavljati darovi crkvi na dan sv. Petra 29. lipnja, kada se

²⁵ U gornjem dijelu M. Libinja — tzv. »Lički doci« — s južne strane stoje ruševine crkvice sv. Ivana, a uz nju velika Ivanjska lokva, nekada nepresušni bunar vode. Zapravo, lokva je veliko sabiralište oborinske vode — kišnice — koja se slijeva sa okolnih površina tako da lokva naraste do preko 50 m promjera i više od 3 m dubine. U starije se doba lokva redovito čistila i bila je ogradena većim kamenjem. U to doba stoka je redovito dolazila na vodu i mokrila, blatila te stalno gazila masnu ilovaču, koja je čitav »lijevak« činila nepresušnim. Kako danas na M. Libinje gotovo i ne dolazi blago, ali ako dolazi to su mala stada. Lokva se više ne čisti i ne gazi stoka pa je postala propusna. Kada smo 1981. bili na lokvi, u njoj je bilo malo vode, koja je nekoliko dana poslije toga sasvim presušila. Nestanak lokve nije tako velika tragedija za stoku i ljude jer jedno 500 m na sjever ima staza za Stirovac-Malovanski stanovi, vrela žive hladne vode, tzv. Pećica, koja daje dosta vode i navodno da ne presušuje. Kod ove Ivanjske lokve prema pričanju Podgoraca i opisu A. Rukavine na Ivanje sa zorom dolazile žene i djevojke, univale se i davale zavjet a na kamenju oko lokve ostavljale darove.

ovdje služila misa i održavao narodni zbor — blagoslov i veselje. Interesantno je da starosjedioci ne znaju kada je ova crkvice bila sagrađena i kada je presatla njena liturgijska namjena, tj. kada je napuštena i pretvorena u ruševinu. Stare karte XIX st. prikazuje na tome mjestu crkvicu sv. Petra.

S južne strane crkvice oko 5 m nalazi se jedna veća stijena na kojoj se nalazi u dva reda uklesano: LXXXX / 1830. Izgleda da je ovo jedna od starih oznaka međa granice koja je ranije bila utvrđena u XVIII st. između Venecije i Turske, odnosno obnovljena kao podjela zemljišta između Like i Primorja, koja na neki način i danas važi i gruntovno je sankcionirana. Ovakvih oznaka ima dosta po Velebitu, jedna je od njih obližnja kota Čovik, a druga je 100 m južnije od crkve sv. Ivana na Malom Libinju na jednom kamenu u ogradi blizu puta.

Sl. 53 — Uzglavnica s jednog mirila na Bilom Šinokosu iz nad Krušćice, 1981.

Sl. 54 — Stara Marija Katalinić iz platininskog zaseoka Dobro Selo, sjeverno od Starigrada-Paklenice pred svojom kućom 1981.

Sl. 55 — Istraživanje mirila uz put iznad Kruškovca — St. — Paklenica. Na slici: Mira, Filka, Jure Josipa. Proljeće 1981